

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЖУРНАЛІСТИКИ**

**ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ВИЯВИ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В
ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка II курсу 201 М групи
Спеціальності 035 Філологія
спеціалізація 035.01 Українська мова та література
Освітньо-професійної програми «Філологія
(українська мова та література)» другого
(магістерського) рівня вищої освіти

Кухарчук Надія Олександрівна

Керівник: кандидатка педагогічних наук, доцентка
Окуневич Т. Г.

Рецензент: кандидатка педагогічних наук,
доцентка, вчителька української мови і літератури
Херсонської загальноосвітньої школи I-III
ступенів імені Романа Набегова Херсонської
міської ради Андрієць О. М.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні основи дослідження	6
1.1. Загальна характеристика застарілої лексики	6
1.2. Класифікаційні характеристики архаїзмів	11
Розділ 2. Лексико-семантичний аналіз архаїчної лексики в збірці «Триб» Мирослава Дочинця	18
2.1. Застаріла лексика як елемент лексичної системи художнього твору	18
2.2. Семантичні архаїзми в творах Мирослава Дочинця.....	26
2.3. Функційно-стилістичні особливості вживання застарілої лексики в аналізованих текстах.....	29 39
Висновки	42
Список використаних джерел	47
Додаток	
А	

ВСТУП

Мова є однією із форм духовної культури народу. Вона, забезпечуючи зв'язок між поколіннями, змінюється в просторі й часі, реагує на всі зміни, що відбуваються в суспільстві. Найбільш чутливим до змін є лексико-семантичний рівень, на якому найбільш відчутно позначається дія всіх процесів суспільного життя. Тому питання семантичної структури слова, його ролі та значення в контексті постійно перебуває в колі інтересів багатьох науковців.

Лінгвістичний складник кожного літературного твору – унікальний. Письменник наперед знає тематичну організацію свого тексту, а відтак добирає слова, які гармонійно відзначали б його стилістику. Засобом надання історичного колориту художньому тексту виступає хронологічно маркована лексика, яка виконує стилетворчу функцію, служить засобом увиразнення мовлення героїв твору, надає тексту автентичності.

Мова – явище динамічне й рухоме, тому не існує чіткої межі між активною та пасивною лексикою – у будь-який час слова з однієї умовної категорії можуть переходити в іншу. Саме тому виникає необхідність досліджувати активну і пасивну лексику.

Сучасні письменники досить широко вживають у своїх творах застарілу лексику. Хронологічно-маркована лексика в художньому творі виконує стилетворчу функцію, використовується з метою емоційного увиразнення або створення своєрідного колориту історичного тексту. Тому дослідження її диференціації та функціонування на тлі художнього твору дасть змогу ширше усвідомити процес розвитку сучасної мови.

Питання хронологічно маркованої лексики, її функціонування та особливості вживання в художніх творах досліджували І. Білодід, Л. Булаховський, Г. Гайдученко, А. Грищенко, М. Жовтобрюх,

М. Кочерган та ін. Сучасні мовознавчі дослідження (М. Дудик, Л. Мацько, С. Семчинський та ін.) доводять, що вивчення таких явищ потребує вдосконалення, глибшого осмислення, оскільки в літературному доробку українських письменників щороку з'являються нові твори, в яких широко представлена застаріла лексика, що й визначає **актуальність** нашого дослідження.

Лексичний простір збірки «Триб» Мирослава Дочинця ще не був предметом дослідження науковців, оскільки збірка вийшла друком у 2020 році. Це й зумовило вибір теми дослідження «Функційно-стилістичні особливості застарілої лексики в художньому тексті».

Матеріалом дослідження слугували тексти прозових творів Мирослава Дочинця «Триб», в яких вилучено методом суцільної вибірки 725 слів-архаїзмів.

Об'єктом дослідження є збірка творів Мирослава Дочинця «Триб».

Предметом – функційно-стилістичні особливості застарілої лексики у творах Мирослава Дочинця.

Мета роботи – дослідити функціонування застарілої лексики в мові художніх творів Мирослава Дочинця, представлених у збірці «Триб».

Для досягнення поставленої мети слід розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати наукові джерела щодо визначень застарілої лексики;
- розглянути диференціації архаїзмів, представлені в працях науковців;
- виявити застарілі лексеми різних розрядів у текстах творів Мирослава Дочинця;
- визначити лексико-семантичні групи архаїзмів, уживані в текстах, та проаналізувати їх;
- дослідити функційно-стилістичні особливості застарілої лексики у текстах Мирослава Дочинця.

Методи дослідження: у роботі були використані такі **методи:** описовий, діахронічно-зіставний, історичного аналізу; прийоми класифікації та систематизації лексичного матеріалу, контекстуального аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* здійснено лексико-семантичний аналіз застарілої лексики, уживаної в текстах творів Мирослава Дочинця; *уточнено* поняття «застаріла лексика», «архаїзми»; *визначено* семантичні та функційні особливості аналізованих одиниць у художньому тексті;

Теоретичне й практичне значення дослідження визначається тим, що, спираючись на контекст, зроблено детальний аналіз застарілої лексики, розкрито функції її в художньому творі.

Матеріали дослідження можуть бути використані під час лексичного аналізу інших прозових творів; у вищій школі на лекційних і практичних заняттях із текстознавства, лінгвістичного аналізу тексту, стилістики, а також під час написання рефератів, студентських наукових робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи та результати розглянуто засіданні кафедри української і слов'янської філології та журналістики (6 жовтня 2021 р.); висвітлено в публікаціях: «Аналіз архаїчної лексики у збірці «Триб» М.Дочинця (матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (червень 2021 р.); «Диференційні вияви лексичних архаїзмів у творах Мирослава Дочинця» (матеріали The 4th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects» (November 10-12, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. 718 p. С.677–684 (у співавторстві)

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел, що включає 51

позицію, обсяг роботи 46 сторінок, із них основного тексту 39 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Загальна характеристика застарілої лексики

Мова – це скарбниця історії кожного народу. Завдяки її формам (усна, писемна) людина виявляє свою індивідуальність. Динаміка й розвиток мови тісно переплітаються із розвитком суспільства. За сферою використання в повсякденному житті лексику української мови поділяємо на два шари: активну і пасивну. До пасивної лексики належать неологізми (слова, які нещодавно увійшли або тільки входять у мову) і застарілі слова. Шар застарілої (пасивної) лексики складають одиниці, які сьогодні не задовольняють вимог суспільства, тому вони вийшли з активного лексикону мови й рідко використовуються у повсякденному житті.

У «Словнику лінгвістичних термінів» за редакцією М. Голянич, в «Ізборнику» знаходимо таке визначення застарілої лексики: «Застарілі слова – слова, а також їхні окремі значення та номінативні словосполучення, що на даному етапі розвитку мови вийшли із загального вжитку» [21], [37].

На думку Г. Гайдученко, «застарілі слова становлять складну й багатошарову підсистему. Вони неоднорідні і різноманітні з погляду причин архаїзації, ступеня їх застарілості, можливості і характеру їх використання» [9]

«За ступенем застарілості, читаємо в «Ізборнику», «виділяють: 1) слова, що вже зовсім не вживаються в мовній практиці, напр., такі назви спорідненості, як *братучадо*, *братанич*, *братичич*, *синовець* ‘син брата’, *сестричич*, *сестринець* ‘син сестри’, *нетій* ‘племінник’; назви

одиниць виміру — *волока, корх, полуланок* та ін.; 2) слова, що в сучас. мові вживаються рідко (належать до пасивного словника), з певними, переважно стиліст, настановами і здебільшого зрозумілі мовцям: *брань* ‘битва’, *вікторія* ‘перемога’, *дука, панотець і паніматка* як шанобливі назви батька і матері, *ясновельможний* і т. ін. Ряд 3. с. або застар. значень лишається тільки в стійких словосполученнях: *три чисниці до смерті* (чисниця — три нитки), *не йняти віри, нашого полку прибуло* (полк — у значенні, ‘сукупність людей, натовп’)» тощо» [21].

Науковці (І. Білодід, Л. Булаховський, Е.Косеріу, М. Кочерган та ін.) поділяють слова пасивного вжитку на лексичні архаїзми та історизми. Різницю між цими одиницями науковці вбачають у тому, що «історизм – слово вийшло з ужитку, бо зникли посади, предмети, явища яке воно позначало (*гетьман, осавул, макогон*), архаїзм – слово застаріло, натомість з’явився новий його відповідник (*перст – палець*)» [4, с. 264].

Е.Косеріу стверджує, що «архаїзми застарілі лише з погляду сучасної мови, в попередні історичні часи у слів не було такої функції» [24, с.149]. Застаріла лексика продовжує активно функціювати в українській літературній мові на сторінках творів. Серед вітчизняних мовознавців питання функціонування застарілої лексики в українській мові вивчали І. Білодід, Л. Булаховський, Г. Гайдученко, А. Грищенко, М. Жовтобрюх, М. Кочерган та інші.

Сьогодні застарілі слова складають багатогранну підсистему української мови. Вони неоднорідні з погляду причини, ступенів архаїзації. Деякі з них мають сучасні відповідники, деякі зникли з мови назавжди, деякі існують в сучасній мові з дещо видозміненою формою, тому під час аналізу архаїзмів слід враховувати граматичний, морфологічний критерії вивчення їх. Процес архаїзації, на думку В. Винника, зумовлений динамікою розвитку суспільства [5, с. 54]. На процес архаїзації мови впливають різні чинники, зокрема політичні

та лінгвістичні, що включають групи слів, які зникли з ужитку (назви соціального статусу), змінили назву на сучасну (назви територіального поділу; назви органів влади, охорони, правових організацій повністю змінилися) або слова, які зазнали впливу інших мов.

Застаріла лексика має різні рівні архаїзації, що залежить від того, наскільки довго слово існувало в активній лексиці, який предмет чи явище воно позначало; від синтаксичних та граматичних якостей його. Якщо слово в активному вжитку було досить довго, воно могло утворити нові словотвірні зв'язки, тому процес архаїзації його менш помітний.

Причини виходу застарілих слів із активного вжитку науковці вбачають у тому, що одні слова зникли з мови, оскільки зникли поняття, що вони позначали, інші слова відійшли до пасивної лексики, бо утворилися нові одиниці-відповідники. Такі слова зрозумілі широкому загалу, проте більше не функціують у повсякденному житті, а трапляться або в наукових статтях з лексикології, або вживаються у художніх творах з метою історичної стилізації тексту та його експресивного забарвлення. Деякі слова із пасивної лексики повертаються в активну, але втрачають відтінки своїх значень, або взагалі набувають зовсім нового значення. Так, О. Бондар, Ю. Карпенко, М. Микитин-Дружинець, розглядаючи питання лексикології, пропонують такий приклад: «іменник гвардія, повернувшись до активного вжитку, втратив деякі словотвірні форми, які часто вживались у мові до початку ХХ століття (гвардійщина). Але водночас він став базою для таких похідних слів, червоногвардієць, червоногвардійський <...>, почали вживатись у переносному значенні: гвардійці праці» [3, с. 37]. Науковці процес повернення застарілих слів до активного вжитку називають «відновленням застарілої лексики» [3, с. 35]. Однак Н. Михайловська проти такого визначення, адже слово повертається, здебільшого, втрачаючи своє значення, а відновлення «означало б і

відтворення того самого явища, яке це слово позначало у минулому» [32, с. 50]. Дослідниця наполягає на введенні поняття «історична омонімія» [32, с. 50]. З. Білянська не погоджується з думкою науковиці та запропонованим нею поняттям «історичної омонімії», оскільки хоч слово і повертається в сучасну мову з новим лексичним значенням, але воно зберігає своє первісне значення у переносному значенні, тож зберігає свій історичний код. На думку дослідниці «слово не відроджується, не є історичним омонімом, а переосмислюється з семантичного та стилістичного боку» [1, с. 8].

Застарілі слова, зазначає Е. Галкина-Федорук, «через їхнє високе архаїчне забарвлення, незвичність виділяються у контексті з-поміж інших загальноновживаних лексем. Зміст та значення застарілих слів сприймаються тільки в сполученні їх з іншими словами, тільки так створюється необхідний авторові стилістичний ефект» [10, с. 41].

З. Білянська наголошує, що неправильно відносити хронологічно-марковану лексику до пасивного словника української мови, «адже історизми та архаїзми залишаються лексикою спеціального вживання, тож потребують рівноцінного статусу, поряд із загальноновживаними словами. У художньому тексті застарілі лексеми стають засобом емоційного увиразнення змісту твору» [1].

Хронологічно-маркована лексика продовжує своє активне функціонування, зокрема, на сторінках художніх творів з метою надання тексту мовного колориту зображуваної епохи. «Перед автором постають завдання відтворити культуру описуваних часів, створити через специфіку мовлення наближену до описуваних подій мовну картину, щоб передати особливості історичного розвитку подій. Отже, завдяки мові розкривається загальне значення цілої епохи» [10, с. 42]. Уживання застарілої лексики обумовлене вимогою відбиття художньою варіанту мовлення, що відповідає зображуваним у творі подіям. Ураховуючи стилістичну значущість забарвлених одиниць варіативність ховається

у самій природі застарілих слів. Застаріла лексика належить до маркованої через ефект застарілості, яким вона наділяє текст свого вжитку. Втім не існує чіткої межі переходу слова з активного шару лексики до пасивного. Не можна провести чіткої межі між цими двома поняттями, оскільки мова – явище суспільне та динамічне і на її розвиток впливає багато позалінгвістичних чинників.

Процес руху лексики між словниками активного і пасивного вжитку рухомий та динамічний. Адже неологізми з часом стають загальноновживаними словами, а деякі архаїзми повертаються до активної лексики з новими відтінками значень.

Дослідження використання застарілої лексики у текстах історичних літературно-художніх творів передбачає її систематизацію, яка здійснюється зазвичай шляхом виділення тематичних груп застарілої лексики, представленої у тому чи іншому творі (творах); аналіз семантичних зв'язків у середині тематичних груп; визначення напрямів еволюційних процесів у семантиці застарілих лексем; дослідження етимології цих лексем; вияв засобів уведення їх у простір художніх творів тощо.

Скажімо, Н. Гуйванюк виділяє та описує такі тематичні групи застарілих лексем: «1) власні особові назви героїв історичного твору; 2) давні назви народів і племен; 3) давні топонімічні назви; 4) поняття та атрибути влади; 5) назви старовинної зброї, військових обладунків, регалій; 6) назви військових формувань; 7) метрологічні назви на означення міри відстані, ваги, часових понять, об'єму та грошових одиниць; 8) назви старовинного чоловічого та жіночого одягу, взуття, головних уборів» [10, с. 254].

Оскільки вживана в творах сучасних письменників хронологічно-маркована лексика може обростати новими відтінками значень, застарілі слова набувають нового емоційного та функційно-стильового забарвлення. Введення застарілих слів у художній текст залежить від їх

експресивності, виразності та незвичності, яку вони вносять у звичну мову. Здатність сполучатися з нейтральною лексикою та надавати своєрідного емоційного та стилістичного забарвлення художньому тексту – головна причина вживання застарілої лексики в творах сучасних письменників. «У цих випадках, на думку О. Волох, використання архаїзмів <...> служить для реалізації таких рис художнього стилю, як образність, емоційність. Головне завдання таких слів – емоційно впливати на читача» [7, с. 6].

Отже, використання застарілої лексики в художньому тексті викликає певний стилістичний ефект внаслідок того, що стилістичне забарвлення таких слів у синтагматичному плані не збігається зі стилістичним забарвленням у плані парадигматики, тобто у мовленні вони мають зовсім інше стилістичне значення.

1.2. Класифікаційні характеристики архаїзмів

Слова, які позначають актуальний референт для певної мовної спільноти називають архаїзмами. Вони характеризуються особливостями фонетично-графічної, лексико-семантичної, словотвірної, морфологічної словоформи в сучасній мовній системі. Завдяки цьому архаїзми з одного боку перебувають на периферії лексичного складу мови, а з іншого – на периферії синонімічного ряду. Таким чином, на думку Л. Булаховського, «використання архаїзмів у тексті увиразнює його стилістичне вираження, додає мові експресивного забарвлення» [4, с. 43].

Слова, які вийшли з активного вжитку і перейшли до пасивного складу мови, а в активному лексичному запасі мають сучасні відповідники – називають архаїзмами. О. Бондар, Ю. Карпенко, М. Микитин-Дружинець архаїзми трактують як слова, «що називають

такі предмети чи поняття, які самі по собі аж ніяк не застаріли, але для позначення яких тепер користуються іншими словами» [3, с. 241].

Академічний тлумачний словник української мови визначає архаїзм як «1) Застаріле явище, пережиток старовини; 2) Застаріле слово, мовний зворот або граматична форма, що вийшли з ужитку» [39]. «Словник сучасної лінгвістики» А. Загнітка трактує архаїзми як «застарілі для певної епохи назви предметів та явищ, звороти, форми слів, афікси, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними синонімічними відповідниками: *пійт* – *поет*, *уповати* – *сподіватися*, *длань* – *долоня*, *перст* – *палець*, *рать* – *військо*» [20].

Процес архаїзації у мові, на думку укладачів підручника «Сучасна українська літературна мова» відбувається «під впливом лінгвістичних і позалінгвістичних чинників. Однією з причин старіння частини словникового складу є те, що <...> у мові застаріває лише назва поняття, предмета, хоча сама реалія продовжує існувати, стає застарілою лише зовнішня оболонка слова: *дзигарі* «годинник», *дзиглик* «стілець», *свічадо* «дзеркало», *вдлуж* «уздовж», *вендровка* «мандрівка» та ін. Залежно від цього архаїзми «в сучасній мові вживаються рідко, мають певну стилістичну настанову, слугують для створення історичного колориту тієї чи іншої епохи» [43]

За функційними особливостями та метою використання у тексті Л. Шевченко поділяє архаїзми ті, що:

- 1) відтворюють історичний колорит описуваної доби;
- 2) вживаються в текстах для створення мовного образу особи;
- 3) слугують для надання мові відтінку урочистості, схвильованості, художнього пафосу;
- 4) необхідні для створення комічного ефекту [50].

З. Білянська, досліджуючи застарілу лексику, зауважує, «що наявність синонімів в сучасному лексичному складі мови відрізняє архаїзми від інших застарілих слів. Оскільки на розвиток мови

впливають історичні, економічні, територіальні особливості, історизми та архаїзми походять із різних джерел. У різних стилях сучасної української літературної мови використовуються старослов'янізми, староукраїнські, староруські слова та іншомовні лексеми. Більшість архаїзмів старослов'янського або іншомовного походження. Вони становлять основну кількість архаїчних синонімів, а староруські, російські і українські застарілі слова здебільшого виступають як історизми при описі подій історичного минулого» [1, с. 291].

У вивченні питання класифікації застарілої лексики більшість лінгвістів, враховуючи, чи слово застаріло повністю, чи застаріли певні його форми, чи застаріло його значення, або тільки словотвірні форми, аналізуючи смислове значення, фонетичне оформлення його, поділяють архаїзми на лексичні та семантичні.

О. Бондар, Ю. Карпенко, М. Микитин-Дружинець зазначають, що «залежно від того, чи слово архаїзувалося повністю, чи застаріло тільки певне його значення, розрізняють лексичні й семантичні архаїзми. Лексичні архаїзми – це застарілі слова, що вийшли з активного вжитку з будь-яким значенням» [3, с. 68].

Лексичні архаїзми, що застаріли за формою, семантикою були замінені новими словами з тим же значенням. Лексичні архаїзми можуть мати синоніми в активній лексиці, від яких вони відрізняються словотвірною основою, коренем, фонетичними особливостями. «Стилістичні архаїзми є застарілими синонімами до відповідних за значенням слів сучасної української літературної мови, що перебувають в активному вжитку. Тому вони використовуються у різних жанрах української літератури та в усному мовленні лише з певною стилістичною метою, з певною стилістичною настановою» [3, с. 69].

У «Словнику сучасної лінгвістики» А. Загнітка за специфікою архаїзми поділяються на: (А.) «власне-лексичні, лексико-фонетичні (акцентні), лексико-словотвірні, морфологічні, семантичні. А. *власне*

лексичні – це архаїзми, що витіснені з мови зовсім іншими лексичними одиницями: *десниця* – права рука, *зигзиця* – зозуля, *ректи* – говорити та ін.; А. **лексико-словотвірні** – застарілі слова, що мають тотожні до сучасних корені, але різняться від них словотвірними компонентами: *велій* – великий, *вой* – воїн, *миса* – миска і под.; А. **лексико-фонетичні** – застарілі слова, що, зберігаючи основний морфемний склад, різняться від сучасних слів звуковим оформленням – однією або більше фонемами: *глас* – голос, *вражий* – ворожий, *ріжниця* – різниця, *серебро* – срібло тощо. А. **лексико-морфологічні** – застарілі морфологічні форми: *І піп*, *гортанію* (*гортанню* – А.З.) *басистий*, *на Ворсклі робить річку Іордань* (Ліна Костенко); *Жили-були дід та баба* (жили були – плюсквамперфект, у сучасній українській мові давноминулий час утворюється поєднанням допоміжного дієслова бути з формою минулого часу: ходив був, читав був). А. **лексико-семантичні** – слова, у структурі лексичного значення яких є активно вживані й застарілі лексико-семантичні варіанти: *живіт* – 1) частина тіла; 2) (заст.) *життя* і под. А. використовують у художніх творах здебільшого для надання відповідної урочистості, піднесення або, навпаки, посилення іронічне звучання» [20].

М. Шанський серед лексичних архаїзмів виділяє три групи:

1. «Власне лексичні – слова, витіснені в пасивний лексичний запас словами з іншою непохідною основою» [49, с. 288].
2. «Лексико-словотвірні архаїзми – слова, що відрізняються від сучасних словотвірними елементами» [49, с. 288].
3. «Лексико-фонетичні архаїзми – застарілі слова, замінені в активному словнику словами того ж кореня, але дещо іншого звукового вираження» [49, с. 288].

Натомість М. Фоміна, досліджуючи це питання, лексико-словотвірними вважає архаїзмами слова, у яких застарілі окремі словотвірні елементи, що багатозначні слова можуть мати застарілим

одне чи кілька значень. До лексико-фонетичних архаїзмів науковиця відносить слова, в яких у процесі історичного розвитку мови змінилась звукова форма при збереженні змісту: *аглицький* – *англійський* [48]

А. Калінін з-поміж лексико-фонетичних архаїзмів виокремлює «акцентологічні архаїзми» [49, с. 158]. Семантичними архаїзмами М. Жовтобрюх, як і М. Фоміна, вважає слова із застарілими значеннями. М. Шанський називає «семантичним архаїзмом застаріле значення якогось слова, яке в інших значеннях є звичайним словом у сучасній літературній мові» [49, с. 151].

У лексичній системі української мови архаїзми за походженням поділяють на запозичені та власне українські. П. Дудик, Л. Шевченко розглядають архаїзми, як застарілі слова, що витіснені новими номенами, та поділяють їх на групи [43, с. 239–240]; [15] (табл. 1):

Таблиця 1.

Архаїзми та їх групи

1	Власне лексичні архаїзми	слова, витіснені з мови словами з іншим коренем	ланіти – щоки, ректи – говорити
2	Лексико-словотворчі архаїзми	відрізняються від сьогоднішніх відповідників суфіксами або префіксами.	вой – воїн, велій – великий
3	Лексико-морфологічні архаїзми	характеризуються застарілою граматичною формою	гортанію – гортанню, паде – впаде.
4	Лексико-фонетичні архаїзми.	від сучасних назв різняться однією чи двома фонемами	вольний – вільний, глас – голос
5	Лексико-семантичні архаїзми	застарілі значення слів, які тепер уживаються з іншими, сучасними значеннями	броня у знач. «зброя», худий у знач. «поганий»,

У нашому дослідженні будемо послуговуватися саме цією класифікацією, оскільки вважаємо таку диференціацію найбільш повною.

Натомість, К. Гуменна, досліджуючи питання відтворення архаїзмів як елементів лінгвопоетики франкомовного історичного роману, до розглянутих груп архаїзмів додає й інші:

- «фразеологічні архаїзми (Ш. Баллі називав їх ще й «живими» архаїзмами (archaïsmes vifs)) – саме по собі слово є застарілим, проте воно існує в актуальному, всім відомому і вживаному виразі чи фразеологізмі» Наприклад: *«Мир дому і живущим в ньому, – сказав Балабуха, обнявши отця Степана»* (І. Нечуй-Левицький);;

- синтаксичні архаїзми – слова або вирази, що зберігають синтаксис <...> мови» Наприклад: *«А паче всього він хоче, – тут сотник обернувся до Замойського, – він хоче, щоб козацтву реєстровому якнайскорше таки виплатили державне утримання»* (І. Ле);

- граматичні архаїзми – слова, що вживаються у застарілих граматичних формах». Наприклад: *«Що ти за сила єси?»* (П. Тичина); [12].

До цієї класифікації дослідниця додає ще одну групу архаїзмів, яка часто використовується в аналізованому історичному романі <...>, авторські або індивідуально-стилістичні архаїзми – слова, створені автором, що імітують архаїчну форму, і які надають твору ще більшого ефекту часової стилізації, з метою викликати у читача додаткові конотації, такі як гумор чи іронія <...> Наприклад: *баталія – жартівл. «сварка, бійка»* [12].

До складу архаїзмів зараховують і старослов'янізми. Це слова, запозичені зі старослов'янської мови, що є найдавнішою формою слов'янського книжного мовлення. Старослов'янська мова була запроваджена Кирилом та Мефодієм. Її основним призначенням було стати мовою перекладу текстів релігійних грецьких книг мовою, зрозумілою для всіх слов'ян. Цю мову називають ще староболгарською, тому що в основу її був покладений солунський діалект болгарської мови, а оскільки розроблялася вона для перекладу книг релігійного

змісту, її називають ще церковнослов'янською. Формальними ознаками старослов'янських лексем є особливості їх фонетичної будови. Це неповноголосні звукосполучення *-ла-, -ра-, -ре-*, наприклад: *глава, злато, враг, древо*; початковий *є-* у словах: *єдинородний, єдиномишленність, єдиноправдивий*. Старослов'янізмам притаманні такі словотвірні форманти, як іменникові закінчення *-іє* : *беззаконіє, возмездіє, званіє, малосвятіє*; іменниковий суфікс *-тель*: *властитель, побідитель, создатель*; дієприкметникові суфікси *-ящ-, -ющ-, -ущ-*: *грядущий, живущий, творящий*; префікси *во-, воз-* : *воцаритися, возглаголити, воззріння*; *пре-, пред-*: *преподобний, прескорбний*; *із-, іс-*: *ізбавити, ізвергти, ісповісти*; структурний компонент складних слів *благо-*: *благовістити, благочестивий* тощо.

В «Ізборнику» читаємо, що старослов'янізми «входять у лексику тієї чи іншої сучасної мови як органічна частина, інші використовуються зі стилістичною метою. <.> Так, у «Лексіконі славеноросскому...» Памва Беринди перекладна частина містить такі старослов'янізми: *молчаньє, безчестіє, здравіє, блгорѢчіє, телеса* та інші», які в сучасній мові сприймаються і як архаїзми: *молчаньє* – *мовчання*, *безчестіє* – *безчестя*, *здравіє* – *здоров'я* (лексико-морфологічні); *блгорѢчіє* – *благословіє* – *гарне мовлення* (власне лексичні), *телеса* – *тіло* (лексико-фонетичні). «У новій українській літературній мові старослов'янізми вживаються переважно зі стилістичною метою. Проте можуть і не мати стилістичного навантаження: «*Де общее добро в упадку, Забудь отця, забудь і матку, Лети повинность исправлять*» (І. Котляревський)». У творах Т. Шевченка трапляються «фонетичні (*ненарожденні*), словотвірні (*восхвалили*), лексичні (*вої, дружина, блаженний муж, ізбави, доколі*) та інші старослов'янізми», які в сучасній мові сприймаємо як архаїзми, оскільки мають свої відповідники: *восхваляти* – *оспівувати*, *вої* – *воїни*, *дружина* – *військо*, *муж* – *чоловік*, *ізбави* – *звільни*, *доколі* – *до якого часу* тощо [21]. У текстах творів М. Дочинця

старослов'янськи виконують стилетворчу функцію, стають художнім обрамленням мови головного героя.

Отже, аналіз процесу старіння мови сприяє всебічному дослідженню розвитку мови. Дослідження диференційних особливостей застарілої лексики дає змогу проаналізувати використання її в різних текстах, зокрема, в мові художніх творів. Оскільки архаїзми вживаються в контексті зі своєю метою, під час аналізу їх маємо можливість прослідкувати функційні, словотвірні та інші особливості цих одиниць.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ АРХАЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ЗБІРЦІ «ТРИБ» МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ.

2.1. Застаріла лексика як елемент лексичної системи художнього твору

Існують різні підходи до аналізу застарілої лексики у художньому творі. Щодо мовного аналізу застарілої лексики дослідники, зокрема Л.Шевченко, Л.Шатський, М.Фоміна у групі лексичних архаїзмів виділяють *власне-лексичні архаїзми, фонетичні архаїзми, морфологічні архаїзми, словотвірні архаїзми*. Спираючись на класифікацію, запропоновану Л. Шевченком проаналізуємо архаїчну лексику у творах Мирослава Дочинця.

Одну з найбільших груп архаїзмів, уживаних у творах Мирослава Дочинця, становлять *власне лексичні архаїзми*, тобто слова, які застаріли в цілому і були витіснені з мови синонімічними замінниками того ж значення, але з іншою непохідною основою: *діловання* – робота, діяльність, *майстершик, справа, снасть* – інструмент, причандалля, *пробойця, зарізяка, урвитель, злодіяка* – розбишака, *босота, низота, голота* – бідність, *нажитки* – майно [14, с. 485]. М. Фоміна зазначає, що така група архаїзмів перейшла у пасивний шар лексики [48, с. 288]. Наприклад, читаємо у тексті: *«Переже тут була печера Божого*

чоловіка Іларія. Покинув розорену обитель і тут, у схимі, добував свій земний вік. [14, с. 488]. Власне-лексичні архаїзми: *переже* – раніше, *обитель* – житло, *схима* – віросповідання – характеризують у тексті Іларія, який відмовився від земного життя заради служіння Богові.

У контексті: «Гаряче яйце з-під куриці, що любила нестися в жаліві <...>. Вода з-під ясена, студена, що аж ломить у голосниці» [14, с. 449] вживаються архаїзми: 1) на позначення назви рослини – *жаліва*, у значенні кропива; *студена вода*, що означає холодна; *голосниця* – на позначення частини тіла, горла.

Трапляється в тексті й архаїчне словосполучення *шемрання за шибою*, що належить теж до власне-лексичного шару та має сучасний відповідник – шум за вікном: «Ми будемо сидіти при своїх книгах і дослухатися до його вкрадливого шемрання за шибою» [14, с. 489].

Серед власне-лексичних архаїзмів у збірці «Триб» Мирослава Дочинця за морфологічним критерієм виділяємо архаїзми-іменники, архаїзми-прикметники, архаїзми-дієслова, архаїзми-займенники, архаїзми-прислівники, архаїзми-частки, архаїзми-сполучники, архаїзми-вигуки.

До **архаїзмів-іменників** належать такі слова: «*обрус*» – скатертину, «*засік*» – комора. Наприклад: «*Заповітна скриня звично була прикрита вишитим обрусом*» [14,с.228]. Обрус був побутовою прикрасою і слугував для створення затишку в оселі; «*Я набрав скільки орішків, що мусив у хижі відгородити для них засік*» [14, с. 114], у засіках зберігали заготовлю на зиму.

Власне-лексичні архаїзми-прикметники, уживані в текстах, найчастіше пов'язані з героєм ми творів, указуючи особою на особисті якості їх: *голомозий*, *красний*, *студенкуватий*. «Голомозий» – означає лисий, без волосся на голові: «*При останньому цілуванні торкнувся мого плеча голомозий нотаріус, щирий приятель небіжчика*»[14, с. 228]. «Красний» в українській мові означав красивий, зараз первозданна

форма цього слова функціює в прикметнику прекрасний, а сама лексема «красний» стала архаїзмом: *«Хочеш мати гострий зір, світлу голову і кріпке серце, частіше дивися на зелень, на воду і на красних жінок»* [14, с. 228]. Прикметник «студенкуватий» означає холодний, льодяний. В аналізованому тексті вжитий у переносному значенні: *«Мені вдалося тоді, що його студенкуваті сірі очі ледь потепліли»* [14, с. 114].

Досить широко вживана група **власне-лексичних архаїзмів-дієслів**: «всилив» – встромив, «розчовпали» – дізналися, «дармово» – безкоштовно, «сокотити» – доглядати, *спудити* – *перелякати* та інші. Наприклад: *«Я всилив ключ у замковину і підняв віхо»* [14, с.228]; *«Я вчив по-нашому, вчив дармово»* [14, с.229], *«Лишаю на тебе і книги, і білу кобилицю, і хижчину. Сокоти їх»* [14, с.235]; *«Румуни розчовпали про мої просвітницькі студії, головно про їх український дух»* [14, с.233]; *«Боявся дихнути, щоб не спудити її»* [14, с.108]. *«А коли я зоп'явся на ноги, то з ярі до снігу годив у куцях ногавичках, без сорочки й обувки»* [14, с.110].

Деякі дієслова-архаїзми входять до сталих словосполучень: *«пустився клусом»* – означає побіг: *«Запряг до неї оту кобилу, що вивезла мене з волоської займанки, і пустився клусом на Банат»* [14, с.229]; *«наспіли гроші»* – означає з'явилися: *«А доки вирубував ожинок і звозив камінь, наспіли гроші, виручені за отару»* [14, с.229].

Власне-лексичні застарілі займенники: «мя» – мене, «ня» – неї, «си» – себе тощо. Аналіз цих лексем дає можливість припустити, що вони старослов'янського походження: *«Бери коня, прийди до ня, молодий Андрію»* [14, с.230];

Власне-лексичні застарілі прислівники: «доста» – достатньо, «туй» – тут: *«Щоб держатися на плаву мені було доста одної, здорової, руки»* [14, с.107]; *«Туй мій кінець»* [14, с.108].

Трапляються в текстах і власне-лексичні застарілі лексеми, що належать до службових частин мови, зокрема:

застарілі сполучники: «Сам він не сів за стіл, кедь там не лежав жумак зеленини» [14, с.111];

застарілі частки: угу, да, ге, коб, коби, іч, най, буцімто, пак, се, би'м, коби'м. «Ой гайова полонина, гайова, гайова, в суботу би'м піст держала коби'м Андрійова» [14, с.230];

застарілі прийменники: «зо» – із. Наприклад: «В корості болота, голодні й причмелені позавчорашиім, зо смертною журуою в очах» [14, с.113].

Трапляються в текстах і застарілі **вигуки**, наприклад: «Ачей, в імлі не поцілять» [14, с. 105].

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що найбільшу за обсягом групу лексико-семантичних архаїзмів у романах становлять дієслова та іменники, оскільки вони є номінаціями життєвих процесів, дій людей (256 лексем), а також абстрактних і конкретних понять із ними пов'язаними 57 лексем-іменників). Меншою за кількісним виявом є прислівникова група архаїзмів (18 лексем), що характеризує означувані дії за часовими, просторовими, способовими її виявами. Обмежено автор використовує в текстах лексико-семантичні архаїзми, виражені займенниками (6) та числівниками (4).

З-поміж **лексико-фонетичних** архаїзмів – застарілі слова, у яких змінено один звук, наголос або склад – виокремлено в текстах такі: «навстріч» – назустріч, «класа» – клас, «заголоску» – оголошення, «красних» – красивих, «се» – це, «сього» – цього тощо. До цієї групи належать застарілі слова, які характеризуються, в основному, чергуванням звуків, усіченням або, навпаки, вставлянням одного або двох звуків, у результаті чого слово, маючи відповідник у сучасній мові, набуває іншого, відмінного звучання застарілості. Нами виявлено в текстах 116 лексем, серед форм яких розрізняємо:

- неповноголосся -ра-, -ла-, що відповідає сучасному -оро-, -оло-: здоровий (здоровий), владар (володар), владарювання (володарювання).

Наприклад: «Здравий розум підказував мені, що слід скоріше виходити із гущавини» [14, с.230]; «За часів мого владарювання хижина обросла духом будинку» [14, с.256];

- усічення, випадання одного або кількох звуків: огонь (вогонь), з'ява (поява), мент (момент), нич (нічого) оба (обоє), лучиш (влучиш) іними (займ., іншими), вкруг (навкруги), радою (радістю), мислю (мислею) вої (воїни), Михало (Михайло), доста півуче (співуче), повісти (розповісти) та ін. Наприклад: «Слово, зачате пером і запліднене мислю, несе свою службу довіку» [14, с.101]; «І я маю що повісти світу» [14, с.102]; «І буде він йому непохибною радою на вітрах судьби» [14, с.102]; «Відаю одним: тільки не з'ява з материнського лона» [14, с.102]; «Стріляй по шинелях і, може, лучиш у вічка панцерника» [14, с.104]; «Але не в сей мент, коли розум розривався між тілом і серцем» [14, с.105]; «То нич, що ми тоді піднялися ненадовго в повний зріст» [14, с.105]; «Ніби й мені дає перевести дих» [14, с.108]; «Я вартую огень» [14, с.113];

- вставляння одного чи кількох звуків: вітець (отець), кровію (кров'ю), крапельина (краплина), одікласти (одкласти), такожде (також) та ін. Наприклад: «Кожний із нас – то жива крапельина води, що є земною і небесною водночас» [109, «Вітця в мене не було» [14, с.110];

- чергування звуків: ріжниця (різниця), пужало (пугало), лик (обличчя): «Віщі ряди слів стоять перед очима як рідні лиця» [14, с.102]; «Бо ліпше своє лико, ніж чужий ремінь» [14, с.105]; «І се ще більше їх пужало» [14, с.103]; «І поцілять, то годиною-другою раніше. Яка ріжниця?» [14, с.102];

- заміна звуків у коренях слів: парує (пасує). Наприклад: «Його називали батьком, і се йому справді парувало» [14, с. 235].

- Чергування приголосних С і Ц: сього (цього), се (це). Наприклад: «З сею ношею дорога по темних берегах стелилася мені легше» [14, с.228]; «За се вона готова скласти голови» [14, с.238].

Отже, лексико-фонетичні архаїзми – це застарілі слова, замінені в активному словнику словами того ж кореня, але дещо іншого звукового вираження. М. Фоміна, пояснюючи появу лексико-фонетичних архаїзмів, звертає увагу, що у процесі історичного розвитку мови змінилась звукова форма слова, зміст зберіг своє первинне значення.

В аналізованих текстах нами було виокремлено **лексико-словотвірні архаїзми (48 лексем)** – застарілі слова, що мають спільні корені у сучасних відповідниках, але різняться від них іншими афіксами, зокрема суфіксами чи закінченнями: «*дітня*» – дітвора, «*міх*» – мішок, «*падолист*» – листопад. Архаїзм – «*дітня*», сучасний відповідник – дітвора, корінь слова збережено, але зміни відбулися у суфіксі і закінченні слова: «*Лиця старшини світилися радістю, коли босонога дітня тюпала до школи.*» [14, с.229]. Архаїзм – «*міх*», сучасний відповідник – мішок, утворений шляхом додавання суфікса: «*Вдома я скороспішно схопав свої пожитки в міх і ступив до кабінету*» [14, с. 228] Застаріла лексема «*падолист*» має сучасний відповідник – листопад, слово утворилося заміною коренів складного слова: «*У лісі йшов повальний падолист*» [14, с.232]. Відомий нам іменник *клас*, що означає місце, де навчаються учні раніше належав до жіночого роду і мав відповідне закінчення: «*Поряд опоряджалася велика класа*» [14, с.229]. Лексема *заголка* належала до жіночого роду, її сучасний відповідник оголошення – середнього роду: «*Синок подав заголку, він тихо ходить та густо місить*» [14, с.228]. До лексико-словотвірних архаїзмів М. Фоміна відносить слова, що відрізняються від сучасних словотвірними елементами: «*Зустрів дівчину, в яку нараз залюбився*» [14, с. 487]. Архаїзм *залюбитися* у сучасному значенні – закохатися.

Серед лексико-семантичних архаїзмів, зафіксованих у творах Мирослава Дочинця, виокремлюємо слова з різними структурними компонентами, зокрема: , :

- компонентом **благо-**: «Другого ранку, як на світ благословилося, рушив я в екскурс своїми володіннями» [14, с.118];
- компонентом **много-**: *многотрудно, многолітня*. Наприклад: «Многолітня молитва матері пробудила в мені любов до живого світу» [14, с.102];
- префіксом **о-**: «Щоб осмілити себе, я гунав палицею об дерево» [14, с.119];
- префіксом **од-**: «І довго ще потому тривожний шерех одлунював у вершках» [14, с.119];
- префіксом **су-**: *супроти, сукупно, суціль, супроводжувати*: «Полковник вмостився супроти мене» [14, с.113]; «У мене було сукупно три лаптя хліба» [14, с.156];
- префіксом **со-**: *содіяти, сотворити, соцарствувати*: «Сотворила мене мати в глуху ніч» [14, с.102];
- префіксами **во-, воз-, вос-**: *воздавати, воздвигнути, возданіє, возвеличувати, вознісся, восхотіти, вокняжіння та ін.* Наприклад: «Ще година ворискання з непролазній химороті – і я вийшов до знайомого потоку» [14, с.118]; «Возвеселяли мою душу трепетні цвірінькання пернатих» [14, с.117];
- префіксом **у-**: *Уплесканий, утверждатися (стверджуватися)*: «Міцно утвердився на розігрітому камінні» [14, с.102];
- суфіксом **-ець**: *лічець (лікар), посланець (посол)*: «Ліс був лічець від усього злого, рятував кожного, хто захадив за допомогою» [14, с.198];
- суфіксом **-ник**: «Ти не войник, коли цілив у людину, то стріляв повз» [14, с.321].

З-поміж аналізованих архаїзмів у текстах були зафіксовані **лексико-морфологічні архаїзми** – лексеми, які функціують у сучасній мові з видозміненими закінченнями. Нами виокремлено такі одиниці:

– застарілі форми дієприслівників і дієслів: *погибоша, побиваша, саяши, хочеш, устроя, погреб* (погреби, захорони), *мать* (мати), *даби повіли* (або розповіли). Наприклад: «Погреб учителя свого» [14, с.125]; «Побиваша серед пустель і прірв, шукав істини серед природи» [14, с.321];

– застарілі іменникові форми із специфічними закінченнями і суфіксами: *людіє* (люди), *гов'яда* (гов'ядини), *кур* (курей), *приключай* (пригода, випадок), *згуба* (загибель), *словесами* (словами). Наприклад: «Кудахкання кур пробудило мене, врошеного ранковим промінням» [14, с.452];

– застарілі форми прислівників: *пощо* (навіщо), *паче* (більше), *ніччю* (вночі), *прежде* (в значенні "ще до, перед"), *вельми* (дуже), *денно* (щодня, щоденно), *ночно* (вночі), *ужо* (потім), *пощо* (навіщо). Наприклад: «Щоденно і щоночно я мріяв якнайскорше оволодіти ковальним мистецтвом» [14, с.381].

Аналіз опрацьованого мовного матеріалу засвідчив, що архаїчна лексика в історичних романах уживається переважно в мові персонажів, рідше в мові автора. Архаїзми у невластивій мові дають змогу Мирославу Дочинцю не лише передати живе мовлення головного героя - Андрія Ворона, – а й дати оцінку подіям, історичним особам, створити їх психологічну характеристику. Стилїстична система аналізованих творів вибудована не на протиставленні мови автора й мови зображуваної епохи, а навпаки, на створенні стилізованої розповіді, яка ніби зближує автора з героями й описуваними подіями.

Із викладеного доходимо висновку, що вживання архаїзмів у творах Мирослава Дочинця дають можливість яскравіше розкрити в живій, образній формі суспільну діяльність, ідеологію, побут, психіку героя Андрія Ворона. Стилїстичні функції застарілих слів максимально реалізуються в контексті творів. Уживані архаїзми в тканині художнього твору, взаємодія та співвіднесеність їх із іншими словами на різних

рівнях є виявом стилістичного функціонування застарілої лексики й зумовлене потребою вибрати найбільш доцільний у художньому розумінні варіант серед можливих номінацій. Через те, що застарілі слова рідко вживані в сучасній мові, в художньому тексті вони яскраві, своєрідні, контрастні відносно загальноновживаних лексем, і тому вносять у текст своєрідне емоційне навантаження. Окрім історичної епохи, вони створюють мовленнєвий портрет персонажів, територіальний колорит та стилістичне обрамлення. Та, незважаючи на те, що застарілі слова у сучасному мовленні вживаються досить рідко, у тексті твору їх прочитання не потребує додаткового тлумачення.

2.2. Лексико-семантичний аналіз архаїчної лексики в збірці «Триб» Мирослава Дочинця

Стилістичні архаїзми допомагають відтворити колорит описуваної епохи, підкреслити художні особливості мови тексту, звернути увагу на мовне оформлення та його функції. Окрему групу стилістичних архаїзмів становлять семантичні архаїзми. Вони подібні до власне лексичних, але різняться тим, що не повністю ще застарілими. У таких словах поряд з активно вживаними в сучасній українській літературній мові значеннями трапляються і застарілі значення. Щодо семантичної характеристики, то у романі можна виділити такі семантичні групи архаїзмів:

1) лексика на позначення людей, понять спорідненості та свояцтва: *муж, жона, вітець, отрок, челядь*: «*Ті ж рипучі вози, в них жони в чоловічих крисянях і з піпами в устах*» [14, с. 235]; «*жони*» – жінки; «*Челядь* називала моїм *вітцем* молодого пана Драга, що приїздив сюди з Відня до діда на вакації» [14, с. 114]; «*челядь*» – простолюдни;

2) слова на означення осіб за родом діяльності: *письмовець, мистець, ратай, тать, управитель, ватаг*: «**Ватагу** Йону подарував двох огирів і попросив, аби він знайшов покупця на отару» [14, с. 229]; «*ватаг*» – го «Завтра прийдуть до аптеки жандарми, шукати безпашипортного прийшляка» [14, с. 228]; «Ті ж пейсаті й носаті **шпекулянти** коло крамничок» [14, с. 235]; «То мої кози мають розумного **пастиря**» [14, с. 114]; «Земля моя обітована майже не змінилася за роки мого **бурлацтва**» [14, с. 235]; «А-а-а, – догадався **управитель** – Кров!» [14, с. 245];

3) архаїзми, що позначають соціальний стан, місце людини в суспільстві: *кметь, поселянин, вінценосець, невольник, властитель, поспільство*: «Я був **невольником** власної мислі, що заковувала мене в щоразу міцніші ланцюги свідомості» [14, с. 255];

4) мовні одиниці, що репрезентують частини і органи людського тіла: *уста, перст, десниця, длань, лик, парсуна*. Наприклад: «Жменька предковічної руської землі під Карпатами, але й ту роздирали свої ж жадібні **персти** – русни-автохтони, русофіли, полонофіли, мадярони, галицькі емігранти, жиди, усвідомлені українці» [14, с. 111]; «Як декотрим пороли черева і прибивали до верби кишки» [14, с. 104], «Ранній вечоровий сутемок давив, як **віко** домовини» [14, с. 107];

5) лексика на позначення дій людини чи роботи окремих частин людського тіла: *відати, ректи, переставитися, провіщати, трактувати, настановляти*. Наприклад: «Не **відав** я скільки часу перебував у такому стані, тіло моє кривилося від пекучого болю» [14, с. 187];

6) темпоральні архаїзми: *седмиця, будущина, літо*; «Ми відбули ще три **благодатні літування** на полонині...» [14, с. 221];

7) архаїзми зі значенням місця, простору (локально-просторові): *весь, город, поруб, затвор, стезя, посілість*: «Наче **весь**

світ скупчився в одній хижі» [с. 147]; «Зимували ми разом у городі» [14, с. 167];

8) архаїзми на позначення знарядь праці: *майстершик*, *каруца* «На долині одну поміняв на *майстершик та каруцу*» [14, с. 229].

Майстершик – знаряддя праці, каруца – візок, тачка;

9) елементи одягу, посуду, побуту «Мене *бешпаспортного* *пройдисвіта в домотканих гатях і вовнячому сердаку*, називали паном *управителем*» [14, с. 107]; «під моєю *селитвою* кипіла білою піною *водомія*, в якій дівки *пряли цуря*» [14, с. 230]; «А *рибу* на зиму *солив у довбанках із липи*, а також *в'ялив над піччю*. На *гарячому кам'яному помості* сушив *ягоди й зілля*. А *зі сволоків* звисали *низанки грибів*» [14, с. 232]; «Дали мені *задурно тужурку, шапку, юхтові чоботи, і шкіряну ташку через плече*» [14, с. 114]; «Я *брів своєю просікою*, аби *набрати ще кошелю-другу* для своєї *нивки*» [14, с. 233]; «Дідо *ходив у вовняних гатях* з широким *пасом-чересом* і мав *довгетемне волосся*, в яке після їди *втиравав руки*» [14, с. 111]; «Коли по *родах витрутили її* з *панцини старий Драг* дав їй *пакунок – рясну плахту* на *косички*, *червене монисто* і *бляшану шкатулку* з *кавовими цукрами*» [14, с. 114];

10) лексеми, що позначають релігійні явища, поняття тощо: *прочанин*, *проща*, *празник*, *нечестивий*, *благочестивий*, *поганин*, *благовіст*, *чорноризець*, *поруші*: «Коли *вигулькнув* з *лісових чертежів* на *ровінь*, діти, як *хмара поруші* кинулись мені *навстріч*» [14, с. 229] – згідно індуїстської міфології, істота, з тіла якого був створений Всесвіт;

11) Лексеми на позначення явищ природи, місцевостей: *суховені* – дні без роси: «*Давно минули суховені*» [14, с. 232]; «*Одна за одною дальні вершини вбирали білі чепакки*», *чепарка* – головний убір [14, с. 232]; *видолинок* – углублення, щілина, яр у землі: «*Обручем нависала над видолинком кам'яна стіна*, з *котрої я сюди і зсипався*» [14, с. 116]; «*Либонь, гаряча підземна жила*, що *випорснула в розколину*, *гріла цілу межигірну котловину*» [14, с. 117], *розколина* – щілина,

котловина – значне зниження рельєфу; «Тут і вітру схрон, і дощ не намочить» [14, с. 117], схрон – сховище.

Таким чином, дослідивши у романі Мирослава Дочинця різні групи стилістичних архаїзмів, доходимо висновку, що вони є своєрідною окрасою мови твору, часто допомагають емоційно підкреслити, звернути увагу на той чи інший предмет, явище, дію. Основна стилістична функція аналізованих лексем – творення відповідного темпорального простору, зокрема змалювання часів існування Галицько-Волинської держави, життя тогочасних людей, їхньої мови, відтворення особливостей та колориту саме цієї епохи. Використання архаїчної лексики, з одного боку, є продовженням традицій та художнього досвіду класичної української літератури, а з іншого – вносить нове в мову твору способами і прийомами використання.

2.3. Функційно-стилістичні особливості вживання застарілої лексики в аналізованих текстах

Науковці визначають провідною функцією застарілих слів у художньому тексті – стилізація історичного колориту. Проте твори, що ввійшли до збірки «Триб» описують часи кінця ХХ століття – початку ХХІ століття. Тому мова йде не про історичну стилізацію. Застаріла лексика слугує відтворенню карпатського колориту у мові мудреця Андрія Ворона. «На зшитку прочитав я по-німецьки, що папір справлено з рисової соломи. Сеї папір і зараз мені так клично пахне. І коли зашпортається пораз перо з утоми і я примкну на мент очі, увижаються мені хиткі рісочки, що вигойдують десь на теплому вітрі тверді, як перли, зернятка. І голова моя ще більше тяжіє з розмислу: яке я сипну зерно-слово на аркуш» [14, с. 101]. Стилєтворча функція вимагає досить обережного введення застарілої лексики, адже твір має

бути зрозумійли читачеві з мінімальною кількістю пояснень: «Хтось переступить, як непотребу. Хтось обачливо промине. Хтось посміється з висоти своєї школованости. А котрийсь і зачерпне з сього мисленного кадуба, і буде він йому непохибною радою на вітрах судьби. Для нього й проваджу сю повість» [14, с. 102].

Г. Гайдученко зазначає, «що найчастіше письменники вдаються до тлумачення значень слів у тексті через непрямий або прямий опис предмета» [9, с. 11]. Розкриття змісту застарілих слів розкривається в широкому контексті, усвідомлення значення слова відбувається внаслідок аналізу цілого тексту: «Наситився я за життя книгами, пересіяв через душу їх мудрість, залишивши собі на карбі хіба що дрібку – як соли, котру береш із собою в недалеку дорогу. Віщі ряди слів стоять перед очима, як рідні лиця; і маю я що повісти світу, маю що видобути зі споду душі і мушу; і прошу на се благословення, сил і снаги, щоб написане мною не мертвим саваном лягло в гробівець пам'яті, а живою водою на людський хосен і спожиток» [14, с. 102]. Такими чином застарілі слова виконують функцію концентрації уваги читача над кожним пунктом тексту, адже пропустивши кілька слів, можна втратити зв'язок зі змістом «Цільовий вік свій промовляв я до інших, тепер потолкую сам із собою. І от, поклавши на різечку аркуша калиновий хрестик, починаю свою дорогу берегом паперового листа. І слово йде за пером, наче за плугом. З чого ж почати? Знаючи починають з початку. Але де він – початок? І що він – початок? Відаю одним: тільки не з'ява з материнського лона. Бо се лише ступець у грішний світ. А народження – то поклик. Поклик, який ти почув і розпізнав у хащі пустих голосів» [14, с. 102].

Застарілі слова можуть бути введені в текст цитатно, з використанням лапок, або взагалі не виділятися графічно. Оскільки у творах Мирослава Дочинця застаріла лексика є природньою мовою головного героя, автор використовує додаткові графічні виокремлення

архаїзмів досить рідко: «*Так постановив собі я. І, як звізди ліпше видно із дна криниці, так і Небо відкривається тому, хто неустанно споглядає його з глибини духовної схими. Так і я колись найшов сю камінну криницю, пустельну темницю мого сум'ятного духу. Жива окрушина в лоні гір, піщинка в морській мушлі, – я викохував тут у собі перл безсмертної душі, упосліджений світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, – знайшов я свободу волі і радість шир'яння духу»[14, с. 103].*

Застаріла лексика у мовному оформленні відіграє вагому роль стилетворчої функції: «*Командант наш був твердий і смілий чоловік, а ми були молоді і не навчені вмирати. Перший панцерник, що гусінню повз від Копані, бухнув у колодязь, під яким я сидів із машингвером. Цямрину рознесло, як жменю пір'я, а мені на ліве плече верло колоду. Кість хруснула, і рука повисла, як батіг. Сотник погладив рукав – я заревав. Тоді він роззирнувся і відкапчав багнет від карабіна, спіхом роззувся, подер онучу на пасма і прив'язав мені того багнета до ліктя – аби рука рівно трималася на грудях» [14, с. 104]*

Повноцінно стилетворчий компонент застарілих слів розкривається у контексті. Те, як наявні у творі застарілі слова функціонують у тексті та взаємодіють з іншою лексикою на різних рівнях, є проявом стилістичного функціонування архаїзмів у художньому тексті: «*Стріляй по шинелях і, може, лучиш у вічка панцерника, – і побіг нахильці далі. Я направив цівку на зелену шкатулю з колесами і натиснув на цвінкель. Далеко на залізі скипали іскри, і люди, що бігли на нас, пригинали голови. Тоді я почав сікти дерева, старі черешні, над дорогою, – і галуззя, ще безлисте, падало їм на плечі. І се ще більше їх пужало. Я хотів пересікти грубого горіха, аби той упав на дорогу й перегатив їм путь, та мій машингвер здригнувся, порснув і затих. Тепер було чути, як ріденько пукають січовицькі карабіни, і Тиса гейби ковтала ті несмілі звуки. А коли били мадярські гармати, мокра*

рінь бризкала на наші уйоші й шапки, і залізні штреки за сим довго й сердито гули» [14, с. 104]

Аналізуючи застарілу лексику, треба враховувати час написання твору, якщо слова застаріли після того, як твір було написано, такі архаїзми і історизми називають застарілою лексикою часу. Досліджувані нами твори написані після 2012 року, тому застаріла лексика, вживана в них, є архаїзмами стилю: *«А що було далі, чи й розказувати... Як стріляли по нас і кулі тьопали з сукна криваве клоччя. Як клали нас на місці трупом. Як нас оточили і били прикладами в твар, а потім чоботами троцили голови... Як силували колінкувата і пускали в роти струмені сечі: Україну хочеш, копиле? На! Як заганяли нас багнетами у крижану Тису і казали пливти. А другі з того боку стріляли по воді, і кулі плямкали, як коли дощ цяпає на плесо... Як декотрим пороли черева і прибивали до верби кишки, а ззаду шуськали ножами, щоб караник намотував свої кишки на дерево. А самі гугнали січовицький гімн» [14, с. 104].* Якщо архаїчна лексика на момент написання твору вже є застарілою, це свідчить про те, що автор таким чином створює художній колорит *«Не суди нас строго, Карпатська Україно. Коли ми лежали в підмерзлій ріні, холодіючи не так від каменя, як від невідомого страху, над нами рівним шором летіли дикі гуси-лебеді. Вони вертали домів із далекої чужої тепліні. Вертали на свої розвітрені гнізда. Бо лише тут їм добре. І нам тут було добре. Тут проминуло солодке дітвацтво і прийшло неспокійне легінство. Нам кортіло любити дівчат, але випало пізнати коротку, як березнева днина, любов до України, до її малого Карпатського терену, в який вона зараз пускала своє калинове коріння. В промерзлий глиняний тужавик» [14, с. 105].*

Художньому текстові архаїзми надають забарвлення урочистого, небуденного, та вони вимагають певного рівня і для іншої лексики, вона теж має бути книжною, піднесеною, чистою, адже створює тло для увиразнення застарілої лексики, таким чином читач зможе невідривно

від тексту розуміти значення слів, а текст буде доступний та легкий у прочитанні: *«Нам було добре жити тут. Але не в сей мент, кож розум розривався між тілом і серцем, – і тіло студенив під жаху, зате душа ширля з лебедями над полем, яке тоді ще не називали Красним. Нетерпеливо крячіло вороння з берегових тополь, передчуваючи масну вечерю, а ми гріли землю грудьми і тремким диханням»* [14, с. 105].

Якщо лексика твору не витримана і архаїзми використовуються поряд із просторіччями, жаргонами, згрубілими словами – застаріла лексика в такому випадку виконує функції створення іронії, досягнення комічного ефекту, каламбуру внаслідок когнітивного дисонансу, який виникає в уяві читача. В аналізованих нами текстах таких функцій застарілих слів не було виявлено.

У синонімічних рядах архаїзми мають функційно-мовні й експресивно-забарвні відмінності від загальноживаних слів, залежно від контексту вони можуть набувати зовсім інакшого протиставного значення: *«Тепер, із дзвіниці свого перестиглого віку, я обертаюся в той згірклий март і зчитую крізь пласти років розуміння: немає в нас серед людей ні ворогів, ні друзів, але кожен з них – малий чи великий учитель, що, як придорожній стовп, направляє твій поступ. Так мені було послано й сотника Скобала, що в малому часі явив мені велике: в терміні вмирання явив науку життя. А про інших, що дали мені свої неперебутні школи, я буду говорити далі в цьому нотисі»* [14, с. 106] – слово дзвіниці вжито у значенні висоти. Часто архаїзми використовують у художньому тексті. Щоб передати забобонність героїв, або глибоку релігійність і набожність: *«Нате!– кажу я вам, тим, що йменували мене в своєму невір'ї, в своїй боязкій шані – то Знахарем, то Знатником, то Відуном, то Еосоркуном, то Характерником, то Вічним Дідом, то Тим, що живе в Чорній Хащі... Нате! – кажу я вам, – скарб моєї душі й тіла. Тут він увесь. Кладу вам його під ноги»* [14, с. 102]. Автор увиразнює

застарілі лексеми великою літерою, підсилюючи їх стилістичне значення.

Значення застарілого слова може коливатися від відрази до захоплення, тому необхідне контекстуальне прочитання та невідривний від контексту аналіз застарілої лексики: «І залопотів я, як сніп, по гострому каміняччю, по колючих корчах джсеряпину, хапаючи зубами мокру траву, обдираючи руки й твар. Через тлум болю чув, як тріщали за мною постріли і як щодалі їх глушило ревище ріки. Вода прийняла потовчене тіло в студену кипінь, розгойдала, як солом'яну бубку, і понесла до запаленого сонцем крайнеба» [14, с. 106].

Оскільки архаїчна група лексики може використовуватися й у переносному значенні, стилістичний потенціал застарілих слів завдяки цьому підсилюється і розширюється: «Як сліпій куриці зерня, трафився тут стіг сіна з укритим цератою заголовком. Не знаю, звідки добрав я сили, щоб вискубати собі в сіні яму, заліз у неї і затих, нагріваючи тілом сухе гніздо. Мишка попискувала мені на вухо свою колисанку. Але не довго я чув її – сон зломив мене на добру добу» [14, с. 107].

Архаїзми, введені письменниками в історичні романи другої половини XIX століття, стилістично різноманітні та виконують різні стилістичні функції, які тісно пов'язані зі стилістичним забарвленням цих слів: «Пралісні дебрі глухли й темніли, очі виїдала сіра ряботина, гнітила спресована тиша і замкненість простору. Вітролом, грубезні колоди, терня й намети гнилого листя перегачували мені хід. Щоб обдурити голод, я пив зі жмені воду і жував бруньки. Вбита рука затерпла, посиніла, я її не чув» [14, с. 107].

Намети – вжито у значенні пагорбів листя, а не туристичного житла, чув – у значенні відчував, а не слухав. Поширеним є обростання архаїзмів новими лексичними значеннями, зумовлені новим поєднанням слів, архаїзми оживають й адаптуються у мовному просторі художнього твору «Деінколи крізь галуззя вцірялося, як мачуха на діти, бліде сонце.

Але й того було доста, аби хоч мало розвіялись мої смурні гадки. Я біг-утікав від страху в страх, від учорашнього дня – у безвість. Птиці вривали свист і завмирили, коли я човгав нетрищем, звірі скляними очима косилися з криївок. Я був тут чужий, і мені все було чуже й дике. Ранній вечоровий сутемок давив, як віко домовини. Далі йти було ніяк. У яму під вивернутим коренем я назгрібав листя й сухої папороті, зарився, як звіря, і в полохливому сні перебув якось ніч» [14, с. 107].

Ще однією функційно-стилістичною особливістю вживання застарілих слів у текстах є відтворення іронічно-філософського світосприйняття в художньому творі. Найчастіше такий різновид функціонування застарілих слів характерний для постмодерністського твору та є засобом створення гіркої іронії: *«Прохопився я від теплового повію в лице. Розтулив очі і увидів інші очі – як дві великі сливи. А під ними – мокра зморщена рийка. Ведмідь! Він скривив морду, як чоловік до плачу, і хрипко заревів. Я зірвався на ноги й перелетів через пень, помагаючи собі здоровою рукою. Страх, як вітер, гнав мене в плечі. Серце гупало десь аж під черевом. Оббігав колоди, перескакував вирви і поточини, пружиною вихапувався з ярків. А ззаду насідало звірине хурчання. Ялинник рідшав, я біг уже просікою і потиличним оком бачив, як назирці вайлакувато хлипає ведмідь. Худий, облізлий по зимі. Закралася гадка, що він не доганяє мене, а просто жене. Раз у раз спочиває, потираючи лапами голову. Ніби й мені дає перевести дих» [14, с. 108].*

На лексичному рівні гірка іронія створюється завдяки контрастному контексту слів з різними стилістично-стильовими значеннями. З одного боку роль фону для застарілих слів виконують філософські роздуми, а з іншого боку розмовно-спрощений для сприйняття синтаксис *«Я чую гаряче дихання і сипле гурчання. Здеревенілий тілом, я смиренно чекаю, що буде далі. Ведмідь простягає лапу і хлипає мене по хворому плечу. Гойкнувши від болю, я втрачаю*

твердь під ногами й лечу в провалля. А звір реве мені вслід, і в ревищі тому я запаленим мозком вчуваю дике реготання» [14, с. 108].

У художній мові текстів М.Дочинець широко використовує архаїзми, і досить обмежено вживає історизми: *«Дивниця відкрилася очам: курилося парою темне болітце, ще й тихо побулькувало запахом тухлих яєць і згірколого воску. Зокола рясно впечатані в чорне багно сліди ратиць, віхті шерсті, пір'я. Видати, сюди щось тягло звірину. Чей мені ся купіль теж не похибить! І я сторожко встромив туди свою долоню – її обхотило шумовиння пухирців. Вода була тепленька, масна, як куряча поливка. Сяк-так здер я з себе одіж і зсунувся в нуртливу теплінь. Шкіру млосно заштрикало, заскомтало, відпускало нерви. Риб'яча душа дітвацтва пробудилася в мені, війнула шовковими плавниками, вертаючи в блаженну сонячну криницю мого первородного світу» [14, с. 109].*

На фоні загальноновживаних синонімів архаїзми дають випуклості рівнинному тексту, тому стилістичний вибір М.Дочинця припадає на архаїзми: *«Вітця в мене не було. Моїм сонцем і моїм місяцем, була мамка. Руки її пахли молоком, а коси попелом з печі. Вони й барву таку мали. Ми були такі бідні, що, бувало, мамка зашивала міх своїм волоссям, бо в хижі не знайшлося ниток. Вона була служницею в пана Драга, а коли знайшовся я, звідти її погнали. Баба з ганьби теж хотіла її вигнати з дому, та дідо не дав. Він лісникував у Драга і здогадувався, звідки в доньки знайшлося дітвача» [14, с. 110].*

Архаїзми, на відміну від історизмів, мають загальноновживані сучасні відповідники, тож у письменника є вибір між лексемами, і якщо він свідомо обирає архаїзми, це свідчить про емоційне, лексичне, стилетворче увиразнення тексту, наприклад: *«Він на все позирав з легким смішком. Дідо був моїм першим учителем. (Глядай не долю, а волю). Посилав мене до кадуба за квасною водою з глиняним пивняком, у якому*

цоркотіли камінці. На дорогу давав скибку кукурудзяної начанки. За мною ув'язувалися ластівки. Я гадав, що вони лакомляться на хлібець, і жалівся дідові. А той сміявся: то вони за кониками й бриндаками летять. Ти йдеш, збиваєш траву – комашня фуркає в боки, а ластівки й раді кормові. А коли сам він ставав у ярню оранку, то першу грудку землі кидав ластівці – на гніздо» [14, с. 111].

Однією з цікавих особливостей сучасного літературного процесу є явище рекреації застарілих слів, оскільки введення у художній текст архаїзмів стало досить поширеними, застарілі лексеми стають дедалі популярними та зрозумілими читачеві: *«У тиху годину він сідав самотиною і споглядав світ природи. І сам зливався з тим світом. Завмирав, очі затягувала волога паволока. Тоді я не впізнавав свого діда. З часом зрозумів: блажен, хто виховає в собі волю розуму і спокій душі. Се – щастя» [14, с. 112].*

Іноді відновлення застарілого слова відбувається і на лексичному, і на фонетичному рівнях, дедалі частіше слово повертається, набувши нових відтінків значення: *«Мали бабу в селі за шептунку. Дрібних дітей вона купала в старій помийниці, щоб росли невректливими. Для когось гасила водою грань і обмивала тіло. Слабим на дихалку розсипала жменями сіль під постіллю. Ялові жони перед тим як прийти до баби, клали під себе на ніч коцку цукру. Баба потім зчитувала з неї болячки. А цукор часто віддавала мені. Дехто за лік приносив яйце, дехто мірку зерна чи шапку горіхів. Баба товкла ті горіхи, показуючи на зернята: Здри, неборе: оріх подобає на чоловічеський мозок. Бо має він силу для мозку. І чоловічу силу. Добре з'їсти щоднини хоч єден-два орішки. Будеш кріпкий, як дерево» [14, с. 112].*

Лексичне відновлення є наслідком екстралінгвістичних чинників, до яких належать: зміни у свідомості людей, прагнення національної ідентифікації; зміни статусу мови на державному рівні, переосмислення етичних цінностей та особливостей тематики; зміни умов функціонування

української мови; трансформація естетичних цінностей, особливості тематики літературного твору та характеристичні особливості персонажів. Архаїзми часто вживають, щоб підкреслити вік і професію героя. Саме досягнення цієї функції прагнув М.Дочинець, уводивши архаїзми в мову героя твору, Андрія Ворона: *«Мадярський король у 1332 році за вірну службу наділив лицаря Драга Хустським замком із землями, що його обіймали. То був смілий полководець-рубача, його смуглу хмуру твар спотворювали рубці. А норав мав такий чортоватий, що й прозвали його Драгом. По-румунськи се означає чорт. Звідтоді царини вздовж соляного шляху називаються драгами, і село тут файне заснувалося – Драгово. У твердій руці держав свою домінію той володар. Король і сам боявся наремного васала, часто мав з ним сутички. Аж доки не наказав вибити його з хустських мурів і витіснити в румунські Карпати. Так чорний лицар відійшов у безвість, та сім'я його розсіялося по руському Мараморошу і Трансільванії. До тих Драгів волею судьби приліпився і я»* [14, с. 113].

Отже, проаналізовані функційно-стилістичні особливості застарілої лексики у творах Мирослава Дочинця дали змогу висновкувати, що архаїзми, уведені в текст, виконують стилістичні функції, вони є засобом увиразнення мови головного героя. Застарілі слова виконують характерологічну функцію: вказують на поважний вік героя, розкривають його знахарські вміння. Наявність у мові головного героя біблійної лексики свідчить про релігійність його. Оскільки введені до тексту архаїзми вжиті без атрибуції, автор підкреслює, що для мови головного героя така лексика є природньою, тому супроводжена книжними загальноживаними словами, що створюють мовний фон для увиразнення архаїзмів.

ВИСНОВКИ

Лексичні особливості мови виявляються у багатстві словникового запасу лексики активного і пасивного вжитку. До пасивної лексики належать неологізми та застарілі слова. Нами було проаналізовано вжиток застарілої лексики у творах Мирослава Дочинця.

У результаті аналізу досліджуваного шару лексики ми дійшли таких висновків:

1. Застаріла лексика у творах Мирослава Дочинця репрезентує індивідуальний стиль письменника, уживання її є яскравим показником особливостей манери письма митця слова. Проведений аналіз доводить, що вживання архаїзмів передусім залежить від змісту й тематики твору, що й зумовлює функціонування такої лексики. Для проведення дослідження було проаналізовано праці науковців (І. Білодіда, Л. Булаховського, Г. Гайдученко, А. Грищенка, М. Жовтобрюха, М. Кочергана та ін.) щодо загальних положень про застарілу лексику та проблеми диференціації її в художньому тексті.

2. Розглянуто актуальне питання щодо повернення архаїчної лексики до словника активного вжитку. Проаналізовано думки науковців стосовно цього явища: одні наполягають на понятті «історична омонімія» (Н. Михайловся), інші стверджують, що слово має переосмислену семантику, тож не може називатися онімом (З. Білявська). У процесі аналізу виявлено, що єдиної думки щодо цього шару лексики науковці ще не досягли.

3. Спираючись на праці науковців (Л. Шевченко, Л. Шатський, М. Фоміна), було проаналізовано особливості вживання застарілої лексики в творах Мирослава Дочинця, зокрема, прийоми введення її в художній текст (за Г. Гайдученко). Було виокремлено групи фонетичних,

лексичних, морфологічних архаїзмів (архаїзми-іменники, архаїзми-прикметники, архаїзми-дієслова, архаїзми-числівники, архаїзми-прислівники, архаїзми-прийменники, архаїзми-частки.), розкрито роль їх у тексті, розтлумачено значення та особливості вживання поряд із загальноновживаною лексикою.

4. Аналіз лексико-словотвірного та лексико-морфологічного шарів архаїчної лексики дав змогу за семантичним критерієм виокремити й проаналізувати одинадцять груп архаїчної лексики. Найширшими групами стали архаїзми на позначення предметів одягу та побуту, архаїзми, що називають професії та соціальний стан людей, архаїзми, що називають частини тіла людей.

5. Дослідження функційно-стилістичного значення хронологічно-забарвленої лексики, дало змогу виявити, що провідною функцією вживання архаїзмів у збірці «Триб» Мирослава Дочинця є стилетворча, для автентифікації мови головного героя Андрія Ворона. Така лексика уведена у твір уже застарілою, а використання її свідчить про стилетворчий засіб мовного оформлення художнього тексту. Архаїзми вживаються автором для зображення забобонів, релігійності, віку та професії головного героя. Тлом для вияву архаїзмів слугують загальноновживані книжні слова, поряд з якими архаїчна лексика набуває контекстуального змісту.

У процесі аналізу виявлено також, що функційно-стилістичною особливістю вживання застарілих слів у текстах є відтворення іронічно-філософського світосприйняття в художньому творі.

Доведено, що архаїзми мають загальноновживані сучасні відповідники, тому письменник має можливість вибору між лексемами. Якщо він свідомо обирає архаїзми, це свідчить про емоційне, лексичне, стилетворче увиразнення тексту.

Як відомо, мова – явище динамічне і суспільне. На її розвиток прямопропорційно впливає розвиток суспільства. Глибина вивчення

мови полягає у дослідженні як активного, так і пасивного словникового запасу, що дає змогу розширити уявлення про етимологію одиниць мови. Тому вживання застарілої лексики в художньому творі стало досить популярним серед сучасних письменників, що сприяє процесу мовної рекреації: застарілі слова повертаються до загального вжитку зі зміною лексичного або фонетичного складу. Відродження застарілої лексики, що відбувається на екстралінгвальному рівні, свідчить про зміни у свідомості мовців, прагнення до оживлення та відновлення мовного багатства.

Отже, вивчення застарілої лексики необхідне для пізнання мови, а процес уведення цього шару лексики в площину художнього твору потребує мовного й позамовного вивчення та аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белянская З. Ф. О типах историзмов в современном русском языке. *Вопросы филологии ЛГУ*. Санкт-Петербург, 1978. Вып. 7. С. 3–9.
2. Білодід І. К. Питання походження і розвитку слов'янської писемності. Київ, 1973. 360 с.
3. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ, 2006. С. 195–294.
4. Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5-ти томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1975. 438 с
5. Винник В. О. Історія української мови. Київ, 1972. 374 с.
6. Віняр Г. М. Творення нової лексики в українській мові кінця ХХ століття. *Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць*. Херсон, 2003. С. 35–38.
7. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. *Навч. посіб.* Київ, 1986. 289 с.
8. Гайдученко Г. М. Архаїчна лексика на позначення назви спорідненості як засіб формування ментальності українців. *Педагогічні науки*. 1998. № 2. С. 13–17.
9. Гайдученко Г. М. Застаріла лексика як засіб художнього втілення принципу історизму. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle>
10. Галкина-Федорук Е. М. Архаизация в русском языке. Москва, 1998. 245 с
11. Гуляцька Л. Л. З історії лексикології української мови. *Українська мова в школі*. 1987. Вип. 1. С. 38–44.
12. Гуменна К.О. Проблема відтворення архаїзмів як елементів лінгвопоетики франкомовного історичного роману (на матеріалі «Легенди про Уленшпігеля» Шарля де Костера. *Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць*. Вип. 59. 2017. с. 48

13. Донець Л. І. Сучасна українська літературна мова. Київ, 2007. 187 с.
14. Дочинець М. Триб / Мирослав Дочинець. Мукачево: Карпатська вежа, 2020. 811 с.
15. Дудик П. С. Стилїстика української мови URL : <http://litmisto.org.ua/?p=5513>
16. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. Київ, 1999. 431 с.
17. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лїнгвістичних термінів. Київ, 2001. 224 с.
18. Жовтобрюх М. А. Сучасна українська літературна мова : Вступ. Лексика. Фразеологія. Фонетика. Київ, 1961. 131 с
19. Жуйкова Г. Є. Слїди архаїчної свідомості у слові. *Українська мова*. 2001. № 5. С. 14–16.
20. Загнітко А. Словник сучасної лїнгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Т. 1. Донецьк : ДонНУ, 2013. 402 с. с. 67.
21. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um19.htm>
22. Кива Т. О. Застарїла лексика в сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 2010. 310 с.
23. Колоїз Ж. В. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя Левицького. Фїлологічні студії : *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць*. Кривий Рїг : Видавничий дїм, 2009. Вип. 3. С. 68–81.
24. Косериу Э. П. Синхрония, диахрония и история. *Новое в лингвистике*. Москва : Изд-во иностр. л-ры, 1963. Вып. 3. С. 143–309.
25. Кухарчук Н. ««Диференційні вияви лексичних архаїзмів у творах Мирослава Дочинця» : матеріали *The 4th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects»* (November 10-12, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. 718 p. С.677–684 (у співавторстві)

26. Левченко Г. І. Історизми й архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. *Молодий науковець XXI століття: матеріали всеукраїн. науково-практичної кон-ції молодих науковців*. Кривий Ріг : СПД Залозний, 2012. С. 290–292.1.2.1.
27. Левченко Г. І. Історизми й архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. *Молодий науковець XXI століття: матеріали Всеукраїн. науково-практичної кон-ції молодих науковців*. Кривий Ріг : СПД Залозний, 2012. С. 290–292.
28. Лонськ Л. Процеси архаїзації та пасивізації лексичних засобів мови. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 201–212.
29. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 71. 419 с. С.312–315
URL: https://confscientific.webnode.com.ua/_files/200000406-649986499a/%2071-2.pdf?ph=0a30397da1
30. Мацько Л. І. Українська мова в кінці ХХ ст. Зміни в лексиці. *Дивослово*. Київ, 2000. Вип. 4. С. 15–20.
31. Михайловская Н. П. Системные связи в лексике XI–XIV вв. Москва : Наука, 1980. 253 с.
32. Михайловская Н. П. Устаревшие слова. *Русская речь*. Москва : Наука, 1972. Вип 6. С. 49–54.
33. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 412 с.
34. Палій О. Авторські неологізми у газетному мовленні. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2004. Вип. 12. С. 212–223.
35. Пашенько Н. Л. Історизми та архаїзми у сучасних художніх текстах. *Щорічні записки з українського мовознавства* : зб. наук. статей. Одеса, 1996. Вип. 4. С. 41–45
36. Скрипник О. М. Експертизація чи українізація. Київ : Вища школа, 1968. 82 с.

37. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / Голянич М. І., Стефурак РЛ., Бабій І. О.; за ред. М. І. Голянич. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 272 с.
38. Словник української мови : в 11-ти томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т1.2.3.
39. Словник української мови: в 11 томах. Т. 1, 1970. С. 63.
40. Стишов О. Пасивізація окремих груп лексики на сучасному етапі. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ, 2001. С. 197–203.
41. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. Тернопіль : Астон, 2002, 351 с.
42. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
43. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. К. : Знання, 2010. 270 с. С. 114–115
44. Теліжкена О. О. Говоримо та пишемо українською. Київ : Наукова думка, 2010. 230 с.
45. Токбансаєва А. О. Архаїзація української. Київ : ВЦ «Академія», 2000. 185 с. 1.2.4.
46. Томіліна Г. Я. Застарілі назви одягу у творах української літератури першої половини ХІХ століття. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2010. № 2. С. 320–325.
47. Тупиця О., Зімакова Л. Безеквівалентна лексика : проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 251–258.
URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_34
48. Фоміна М. И. Современный русский язык. Москва : Просвещение, 1982. 452 с.
49. Шанський Н. М. Лексикология современного русского языка. Москва : Просвещение, 1972. 325 с. 1.2.5.

50. Шевчук Ю. І. Лексичні архаїзми : Лінгвістична суть та характерні риси. *Мовознавство*. Київ: Наукова думка, 1985. № 1. С. 68–71.

51. Шнайдерман Т. О. Застаріла лексика та її використання в літературних творах. Київ : Академія, 2000. 179 с.

ДОДАТОК А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)